

СТАТУС ЮРИДИЧНОЇ РИТОРИКИ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ

Олійник О.Б.

ректор Міжгалузевого інституту управління, професор

Рассмотрены развитие религиозности иезуитического типа и процветания схоластики юридической риторики в средние века; исследована разница между красноречием, формируемый в средние века, и красноречием античности; проанализированы красноречие славян как подражателей классической античной риторики и западноевропейской мысли позднего Средневековья; рассмотрены преобразования, произошедших в мировоззрении личности эпохи Возрождения, возрождение судебного и парламентского и появление торгового красноречия, мод на острую письменную полемику, расцвет письменного риторики эпохи Возрождения; исследованы особенности развития юридической риторики эпохи Возрождения; установлено процессы сближения общей риторики и, в частности, юридической, в изучении поэтического и художественного языка.

Religiosity iyezuyitychnoho considered development and prosperity of scholasticism type of legal rhetoric in the Middle Ages, studied the difference between eloquence, which is formed in the Middle Ages, and the beautiful antique analyzed eloquence Slavs as imitators of classical ancient rhetoric and Western views of the late Middle Ages, considered transformation which took place in the worldview of the person during the Renaissance, the restoration of judicial and parliamentary eloquence and the emergence of shopping, fashion launch urgent written polemic, rhetoric writing flowering of the Renaissance, the singularities of the legal rhetoric of the Renaissance and determined the overall processes of convergence of rhetoric and, in particular, legal, the study of poetic and artistic language.

Розглянуто розвиток релігійності іезуїтичного типу та процвітання схоластики юридичної риторики у середні віки; досліджено різницю між красномовством, що формується в середні віки, і красномовством античності; проаналізовано красномовство слов'ян як наслідувачів класичної античної риторики і західноєвропейської думки пізнього Середньовіччя; розглянуто перетворення, які відбулись у світогляді особистості часів Відродження, відновлення судового і парламентського та поява торгового красномовства, започаткування моди на гостру писемну полеміку, розквіт письмової риторики епохи Відродження; досліджено особливості розвитку юридичної риторики епохи Відродження; встановлено процеси зближення загальної риторики, і, зокрема, юридичної, з вивчення поетичної і художньої мови.

Ключові слова: красномовство античності, тактика і стратегія юридичної промови епохи Середньовіччя, середньовічна риторика, догматизм і схоластика середньовічної риторики, церковно-інквізиційний процес.

Юридична риторика у середні віки, в умовах бурхливого розвитку релігійності іезуїтичного типу та процвітання схоластики, продовжує розвиватися разом із церковною риторикою порівняно з іншими видами риторики, які переживають занепад.

На заміну аудиторії "античних" слухачів, яку представляли вільні і незалежні громадяни демократичних античних міст Греції або найбільш відповідальні та шановані обранці Стародавнього Риму, з'являється спільнота богобоязливих, у своїй більшості неосвічених та необізнаних у питаннях сприйняття та поваги до загальнолюдських цінностей людей.

Це породжувало суттєві зміни щодо змісту та форми основного елемента риторики – промови. Змінюється тактика та стратегія останньої, а отже, і комплекс мовленнєвих та психологічних засобів комунікації. Метою риторики перестає бути "переконання", а наука риторики перетворюється на засіб тиску, пригнічення

та обґрунтування безмежної влади церкви та феодального правління. Зрозуміло, що у таких історико-культурних та соціальних умовах юридична риторика у колишньому, античному, сенсі фактично перестає існувати та зводиться до наукового "освячення" церковно-інквізиційного процесу, що надзвичайно віддалено нагадує сучасне кримінальне переслідування як за колом обвинувачень, так і за характером ведення процесу, а тому надбання середньовічної риторики є сумнівно корисними для формування та розвитку вчення про професійне мовлення державних обвинувачів на сучасному етапі.

Отже, у період Середньовіччя у галузі риторики панує догматизм і схоластика. Феодальний лад базувався на зовнішній, фізичній, силі, на звичаї, що виливався у суворо визначенні, незмінні формули. За висловом О. Тимофєєва, тоді "вершителем долі держав і приватних осіб був меч, а не слово".

Авторитет католицизму гнітюче діяв на розвиток риторики, бо тримав ключі від "майбутнього блаженства". В тих умовах, як зазначає ритор-сучасник Г. М. Сагач, ораторське мистецтво не могло володіти творчою силою справжнього мистецтва, а оратору не знаходилося місця у державному житті. Політичне красномовство тоді майже не існувало, а ораторське мистецтво розвивалося в основному на церковних кафедрах, в університетах і судах [1].

Середні віки, як бачимо, добавили до теоретичної спадщини античності не так і багато. Що стосується раннього Середньовіччя в Західній Європі, можна назвати іспанського архієпископа Ісідора Севільського (560-635), англосаксонського літописця і монаха Беди Ясновельможного (673-735), а також Юлія Руфінія [2]. В їхніх працях систематизовано перелік фігур, впорядкована термінологія.

Серед риторів пізнього Середньовіччя слід згадати німецького філолога, професора грецької і латинської мов Філіпе Мелантоне (1497-1560). Його риторика була перекладена вже в 1620 році і використовувалася як підручник. Спеціалістам також добре відомі класифікація і термінологія голандського філолога Герхарда Фоска (1577-1649), що містяться в його працях "Риторичний коментар, чи Настави ораторам" (*Commentariorum rhetoricum, sive Oratorum institutio*) і "Риторичне мистецтво" (*Ars rhetorica*, 1606).

Між красномовством, що формується в середні віки, і красномовством античності є суттєва різниця. В античності риторика була тісно пов'язана з необхідністю переконувати, доводити те, що протилежна сторона з тих чи інших причин не бажає визнавати. В Середні віки цього не спостерігається. Звичайно не можна стверджувати, що гомілетичі зовсім не властивий такий елемент, як переконання, адже для того, щоб змусити людей слідувати заповідям і канонам церкви, їм необхідно пояснити, для чого це потрібно. Однак принциповим є те, що фактично в ситуації проголошення церковної проповіді ми маємо справу не з протилежними точками зору, а з протиставленням знання і віри.

Занепад і відродження риторики не могли не відобразитися на розвитку людини і суспільства. Реабілітація риторики в системі освіти знайшла втілення наприкінці Середньовіччя, з поверненням тривіуму й квадріуму, серед яких риториці відводилося почесне місце у прагненні людини оволодіти світом через античний логос – єдність і гармонію думки й слова.

Красномовство слов'ян цієї епохи базувалося як на класичній античній риторичі, так і на досягненнях західноєвропейської думки. Роль риторичного слова була напрочуд важливою у боротьбі слов'янських народів за національне визволення, проти окатоличення, проти власних експлуататорів та гнобителів. Кращі художні твори видатних майстрів слова ставали народними, національними.

Першою серйозною спробою опису історії риторики згаданого періоду Київської Русі є робота В. І. Аннушкіна "Перша російська "Риторика", видана у Москві у 1989 р., що дає багатий і глибокий матеріал для аналізу історії слов'янської риторичної думки [3].

Після хрещення Русі активно створюються пам'ятки писемності, розвивається мистецтво, архітектура, література, культура слов'ян, зокрема й риторична [4]. Найвідомішими ораторами Київської Русі були Іларіон та Кирило Туровський.

На жаль, до наших днів не дійшли імена багатьох давніх слов'янських ораторів-патріотів, але перлини їх словесного таланту, мудрості й краси думки увійшли у золотослів українського народу.

В епоху Відродження відбуваються досить значні зміни в культурі. Саме в цей час християнство перестає бути пануючою ідеологією, у науці і мистецтві розвивається свобода думки, поглядів, переконань, формується зовсім новий для європейської культури тип людини; міняється економіка, державність, освіта. Якщо за античності в центрі світу стояла природа, а в Середні віки – Бог, то в період Відродження це місце займає людина. Саме тому є підстави стверджувати, що головною особливістю цього періоду є антропоцентризм філософії.

Не випадковим є повернення в цей час до ідей античності. Люди епохи Відродження по-іншому сприйняли філософію і культуру античності, менш упереджено: там вони могли побачити захоплення природою, її красою, в тому числі і людською.

У той же час з відновленням судового і парламентського та появою торгового красномовства, започаткуванням "моди" на гостру писемну полеміку (наприклад між Лютером і Еразмом Роттердамським), стає очевидною наявна криза в "усній" риторичі. Якщо в античну епоху перевага надавалася усній риторичі, то в цю епоху перевага – на боці письмової риторики. Це погано для судової риторики, яка вимагає розвитку обох форм: письмової та усної. Натомість, сприяє розвитку мови права, формуванню юридичної техніки, законодавчої техніки.

В той же час у Епоху Відродження юридична риторика збагачується практикою літературного мовлення, наповнюється її лексичний запас. Вона в порівнянні з Епохою Середньовіччя, під час якою користувалися в юридичній практиці латинською мовою, збагачується міцною течією "живої" національної мови, намагаючись відійти від "мертвої" латини старих підручників.

Наприкінці XVI ст. в Англії з'являються і швидко стають популярними "Сад красномовства" Генрі Пічема [5], "Мистецтво англійської поезії" Джорджа Путтенхема [6]. У Франції в тому ж напрямку ідуть пошуки всесвітньо відомого поета і теоретика класицизму Нікола Буало (1636-1711) – в його відомій праці "L'art poetique" [6].

Збагачується і теоретична риторика. Так, у цей час в англійських стилістів з'являється важливе поняття ампліфікації, як особливої групи риторичних засобів [7]. І хоча воно було оцінене не одразу, по суті, воно дозволило завершити поділ, розпочатий античною риторикою, і об'єднати в межах фігур думки, ампліфікації і тропи. Проте, зближення з теорією художнього мовлення приносить юридичній риторичній лише тимчасовий успіх, оскільки художньому мовленню притаманні свої власні закони.

Отже, для розвитку юридичної риторики в Епохи Відродження характерно:

- розвиток національних мов. Якщо у Середні віки риторика була тісно пов'язана з латинською мовою, то в період Відродження національні мови набувають якісно нового значення, активно розвивається публічна комунікація, не пов'язана з академічною та церковною сферами. Розвиток економіки і культури породив активний розвиток торгового, і відродження парламентського та судового видів риторики;

- рух Реформації призвів до того, що на значній частині країн, навіть спілкування всередині церкви, починає здійснюватись не на латині, як у середні віки, а на національних мовах;

- у цей період з'являються перші праці з риторики, написані на національних мовах, серед них, наприклад, твори П'єра Фабрі і Антуана Фоклена (французькою мовою).

У епоху Відродження загалом риторика помітно розвинулась. В цей період загальна риторика, і навіть юридична, зближуються з вивченням поетичної, художньої мови. Проте в цьому процесі є і чимало негативного. Справа в тому, що риторична комунікація в силу своєї направленості на вплив, помітно відрізняється від художньої літератури. Звичайно, художня література не виключає повністю вплив на читача, але ця мета завжди є вторинною, оскільки

головна мета письменника – створення особливого світу, який в літературі втілюється не за допомогою фарб і звуків, а за допомогою слів. А це означає, що риторика і художня література використовують одні і ті ж засоби, але роблять це по-різному, у відповідності до тих законів, яким вони підпорядковуються.

Фактично заново в епоху Ренесансу створюються різні галузі красномовства, наприклад, риторика світської бесіди, риторика портрету тощо. Завдяки цьому значного розвитку набула культура мовлення. А це мало чималий позитивний вплив на юридичну риторичну культуру юридичного мовлення. Адже розроблені (в основному завдяки риторичній) норми художньої мови стають одночасно нормами і для розмовної мови вищих дворянських верств

Література:

1. Аннушкин В.И. История русской риторики. – М.: Флинта, 2002.
2. Буало Н. Поэтическое искусство / Пер. с франц. – М., 1957.
3. Гаспаров М.Л. Средневековые латинские поэтики в системе средневековой грамматики и риторики // Проблемы литературной теории в Византии и латинском Средневековье. – М., 1986.
4. Волков А.А. Основы риторики. – М., 2004.
5. Сагач Г.М. Риторика: Навч. посіб. для студентів серед. і вищ. навч. закладів. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: Ін Юре, 2000. – С.30.
7. Peachem H. The Garden of Eloquence. – L., 1577.
8. Lanham R. A handlist of rhetorical terms. Los Angeles, 1968.
9. Isidori Hispalensis episcopi Etimologiarum sive Originum libri // Halm G. Rhetores latini minores. Lipsiae, 1863